
Könyvismertetések

Kovács Mónika: Kollektív emlékezet és holokausztmúlt

Corvina, Budapest, 2016

A tanulmánykötetnek szép a gondolat íve, amint rendre bemutatja Kovács Mónika írásait a holokausztnak a köztudatban alakuló és alakítandó képéről. Több nézőpontból koherens felismeréseket közöl a 20. század döbbenetes népiptásának utóéletéről, továbbszármazó élményközösségéről és megítéléséről, elfojtásának és elvitatásának zaklató ellenmondásairól, a vele kapcsolatos politikai deklarációk és nevelési célzatú kísérletezés hatásairól és ellenhatásairól. Az olvasó megtanulja becsülni a korai témaválasztás bátorságát, a probléma-kezelés oly ritka józanságát és a szerző szóki-mondásának hitelességét.

Ismertetésre és megvitatásra érdemes gondolatainak sokaságából – amint a kötet nyilvános bemutatóján is – tízet ragadok ki annak érzékeltetésére, hogy mennyire és milyen változatos irányokban inspirál a kötet felismeréseket és további megfontolásokat. Amint e gondolatköröket itt sorba veszem egyfajta alkalmi logikát követek, nem a kötet tematikus sorrendjét vagy súlyozását, mint ahogy nem hinném, hogy ezek rangsorolhatóak és rangsorolandóak lennének.

A szerző érinti az antiszemitizmus genezisének nem ritkán taglalt problematikáját. Kurt Lewinnek egy általam igen értékelt és a *Nemzetkarakterológiai* kötetben részben közölt elemző személyes vallomására rimel Kovács Mónikának az a felismerése, hogy a zsidóság nem egyszerűen kisebbség volt a társadalmi közegében, hanem – és itt gondolhatunk különösen a piacgazdaság térhódítására – sikeres kisebbség. A kulturális háttére alapján össze-

tartozó (ám a sokszínű valósághoz képest kívülről szervezettebb egységben látott) csoport elvitathatatlan sikereket könyvelhetett el a kis- és nagytőke széles gazdasági skáláján, intellektuális téren, az értelmiségi pályákon, a tudományban és a művészetekben, és ha közpolitikában hosszú történeti szakaszokon háttérbe is szorult, a munkásmozgalomban megtalálta kibontakozásának terét. A társadalmi krízisek idején a kisebbségi állapot kiszolgáltatottsága és helye elfoglalásának zabolátlan vágya együtt és halmozottan játszhat szerepet az antiszemitizmus elvadulásában.

Kovács Mónika a holokausztmúlt tekintetében éles határvonalat von az áldozatok (és ennek történetét hordozó örököseik) s az elkövetők és a be-nem-avatkozók kategóriái között. Ez a kategorizálás jól érthető és indokolt, ugyanakkor – mint a társadalmi kategorizálás mindenkor – erős különbségeket halványít el, és a megélt történetek egyediségét természetesen elfedi. Az áldozatok élményközössége és ennek átöröklése nyilvánvalóan szervezettebb csoport-összetartozást és csoportattitűdöket teremt, mint amit a többségi társadalom megélt (vagy épp elvitatott) felelőssége szült és tart fenn generációkon át. A közbeszédben lassan kiteljesedő szenvedéstörténet társadalmi-érzelmi kötőanyaggá lehet és lett, míg a későn támadt büntudat a maga személyes és társadalmi elhallgatásaival nehezen teremt közösséget a bűnök elismerésében: ehhez szükséges az elhárítás személyes motívumainak halványulása, a történeti tisztánlátás fokozatos megvilágosodása és a belátás politikai racionalitása.

A holokauszt durva megtagadása volt az emberi egyenértékűségnek és egyenjogúságnak, melynek axiómája pedig benne rejtett a vallásos gondolkodás múltjában és a felvilágosodás révén az európai polgári kultúrának deklarált része lett. A dehumanizálás, embercsoportok embermivoltának elvitatása és megvonása, ez a holokausztban részes elkövetők és a passzív kívülállók történeti bűne (ami morálisan épp őket rekeszti ki az emberi identitáson alapuló nembeli közösségből). Kovács Mónika hozzáértően érzékelteti, hogy az emberi méltóság és jogi státusz – nem utolsósorban a holokauszt messze gyűrűző ellenhatásaként – hogyan vált több hullámban az euroamerikai társadalmi-politikai kultúra (és nem utolsó sorban a társadalomtudományi gondolkodás) fundamentumává.

Ezen (szakmatörténeti szempontból is mérvadó) gondolati főárammal szemben Kovács Mónika számot vet egy ellenirányú mozgással is, amely a holokauszt morális terhét levetni próbálja, és az annak tudatosítására irányuló intellektuális és politikai törekvésekkel szembeszegül. A szerző józan elemzésének és helyzetértékelésének része, hogy számot vet a – szakirodalmi megjelöléssel élve – másodlagos antiszemitizmussal, amely a kultúrtörténet botrányának felelőse és számonkéréséért mások által megélt történeti traumák lebecsülésének, az elszennvedők csoportja önérvényesítésének, békebontó provokációnak fogja fel, illetve tünteti fel. Talán valóban felesleges kitérni arra az evidenciára, hogy az antiszemitizmus világháborús és eszméletörténeti bukása nem jelentette szükségképpen, hogy a személyes és csoportgondolkodás félig eltagadott szubkulturális szintjén az antiszemitizmus túlélése kizárt lenne, és az ellenhatásként elkönyvelt és kinyilvánított másodlagos változatában sokak esetében nem az köszön vissza a társadalmi nyilvánosságban.

Kovács Mónika átgondolt és gondolatébresztő programja szerint az elkövetők és be-nem-avatkozók csoportjának összetartozására való rácsmélés és nyílt bocsánatkérése vezetett el a traumatikus múlton való felülemelkedéshez és megbékéléshez. Ezen az úton szerinte jó tapasztalatot hozott az intézményes jóvátétel Németországban. Ugyan-

azon társadalmi-politikai vonulaton belül is talál a szerző a nyilvános megkövetésre jó és ennek nyilvánvaló elmaradására visszatetsző példát. Elemzően foglalkozik Mádl Ferenc mintaszerű problémakezelésével (aminek az államfő élettörténetében összetett okait kereshetjük, az etnikai német családi előtörténet megélt hányattatásaitól kezdődően a kiváló jogtudós kérielt európai látásmódjáig). Kritikusan, mint rossz példát marasztalja el viszont a Szabadság-téri szoborcsoportban megjelenített emlékezetpolitikai szándékot, amely minden katartikus felismerés mellőzésével a Harmadik Birodalom által okozott világháborús szenvedésként könyveli el a hazai zsidóság (a zsidóként kivetett emberek) történetét is, és elmosza az érte viselt felelősséget.

A szerző józanul számol a Magyarországon előálló emlékezetpolitikai polarizációval, amint a táborok egyike az antikommunizmus jegyében elfedni, illetve magától elhárítani próbálja az antiszemitizmus bűneit, míg a másik az antifasizmus jegyében hagyományosan érzéketlen a nemzeti megrázkódtatásokkal szemben, és a nemzeti önértékelés megnyilvánulásaiban nacionalizmussal gyanít. A józan számvetés nyilván egyet jelent annak felismerésével és elismerésével, hogy ezen ideológus attitűdök, egyoldalúak és egyoldalúságot szülnek, se kizárólagosságuktól, se kölcsönös „engedményeiktől” nem remélhető tárgyyszerű történeti-morális látásmód. Semelyik trauma nem annulálja a másikat. Kovács Mónika a 20. század tömeges traumákat okozó önkényuralmi rendszereiben lát annyi közösséget, hogy ezek különböző ideálok alapján erőszakkal éltek a társadalommal szemben és átstrukturálni próbálták azt. Engedjük meg azonban, hogy ideál és ideál között van különbség, a faji diszkrimináció dehumanizáló ideálja nem hozható közös nevezőre a társadalmi egyenlőség túlfeszített ideológiájával, és ha gyakorlatuk szörnyűséges is, morálisan rosszabb az előbbi meztelen őszintesége, mint az utóbbi hazug önáltatása és demagógiája. Ezért és ennnyiben lehet osztani Kovács Mónika mérlegelésszűlő kiinduló tézisért a holokauszt egységéről.

A szerző – tudhatjuk jól – nem utólagos bírálója a Kádár-rendszernek, tárgyunk szempontjából – nem ok nélkül – azt rója fel neki, hogy

a '60-as években Európa- és Amerika-szerte beérő emberjogi tudatosság korszakában is folytatta az antiszemitizmus és rémtettei elhallgatásának a keletiblokkban honos emlékezetpolitikáját. Ezt elkönyvelhetjük úgy, hogy ez az '56 tapasztalataival kezdetektől végnapiig viaskodó rendszer az öntudatos állampolgáriság kialakulását és megerősödését minden módon gátolta, és ennek részeként fojtotta el a zsidóság, az elkövetők és be-nem-avatkozók történeti számvetését is. A szerző figyelemre méltó észrevétele, hogy a Kádár-rendszernek a rendszerváltás után (nem triviális módon) megszépülő emlékében alighanem közrejátszott, hogy a 20. századi magyar történetnek (nyilván a megtorlás utáni szakaszt leszámítva) leghosszabb nyílt konfliktus és trauma nélküli negyedszázada volt, nem hagyván felszínre törni a múltból hozott és az idők során kitermelt társadalmi feszültségeket. Történeti perspektívában talán megfontolást érdemel, hogy az öntudatos állampolgáriságnak a Kádár-korszakot megelőzően sem volt dús gyökérzete Magyarországon: '45 előtt ez társadalmilag erősen beszűkült, '45–48 között ugyan kínálkozott izmosodására némi (jórészt illuzórikus) esély, ám a társadalmilag fölkaparó Rákosi-korszak pedig olyan mélypontot jelentett ebben a tekintetben, melyhez képest Kádár országa csak előrelépést jelenthetett. Ha a zsidóságot sújtó és a többségi társadalmat morálisan megterhelő holokauszt történeti-morális tisztázásától ódzkodott Kádár és rendszere, annak az apolitikus atmoszférateremtés keretében sajátos okai is lehettek. Egyrészt az ország függő helyzete '45 után érzékennyé tette a nemzeti identitás bármely vonatkozásának érintését (amint erre '56 nyújtott perdöntő példát), másrészt a Rákosi-rendszerrel való folytonosság-megszakítottság bonyolult viszonyában nem akármilyen politikai felelősséget jelentett, hogy a sztálinistavezetők elmarasztalása ne adjon tápot a nem oly rég tömegesen jelentkező antiszemitizmus fellobbanásának. Bizonyos, hogy a magyar történettudomány előtt álló különösen aktuális feladat a második világháború és azt követő fél évszázad történetének – politikai hecckampányoktól mentes – gondosan mérlegelő feltárása, melyhez Kovács Mónika kérdései is adnak jó indítást.

A kötet a holokausztnak a történeti emlékezetben, való elvben kívánatos és valóságban ellenmondásos megjelenésén túl sokoldalúan és érdemben foglalkozik az e kettő közötti – gyakorlati közelítéssel, a holokausztoktatással. E tekintetben a szerző kiváló nemzetközi kitekintéssel is rendelkezik, de a hazai erőfeszítéseket is belülről, jól ismeri. Józan realizmusának újabb megnyilvánulása, ahogy felméri ennek a céltudatos szemléletformálásnak feltételeit, eszközeit és eredményességét. Épp a korábbiakban felidézett emlékezetpolitikai helyzetkép húzza alá annak a tényszerű megállapításnak a jelentőségét, hogy a holokauszt múlt és annak morális tanulságai iránt nyitottabbak azok, akiknek a nemzeti identitástudata kevésbé hangsúlyozott. Nem lebecsülendő ez a hatás, ugyanakkor e tapasztalatok szerint ott nem átütő, ahol az önkategorizálás nemzeti jellegű, és ahol a nemzet (történetének és viselt felelősségének) felfogása szubjektíve különösen fontos.

Nem kevésbé tanulságos, hogy a holokausztal kapcsolatban felkínált ismeretek, átadott élmények, életteli művészi alkotások közül mi mennyire fejt ki maradandó szemléletformáló hatást. Ami ennek a hatásnak – a Kovács Mónika által összegzett tapasztalatok szerint – a kiindulópontja, az az áldozatokkal való átélt szolidaritás, illetve a szolidaritás megragadó emberi példái. Innen természetesen messze tovább vezethetnek a levont társadalmi-morális konzekvenciák, de úgy tűnik, hogy az oktatásban részesülők számára az áldozatokkal való közösségélmény jelent érzelmi-gondolati kapaszkodót, és ez az ami a holokausztban részes kategóriák megítélésében jószerivel eligazíthatja őket.

A szerző egyik magvas zárótétele, hogy a holokauszt előrevívó feldolgozásának a demokratikus társadalomfelfogás nemcsak következménye, hanem bizony előfeltétele is. Ez a messze vezető gondolat a szerző többször méltányolt józan realizmusának gyümölcse. Ez a társadalmi identitást érintő történeti szembesítés nem elszigetelten, nem magában és magáért fejt ki hatását, hanem részese, alakítója és folyamánya a társadalom szellemi (és politikai) erőterének. Mint erről szó esett: fontos volt a szerepe az emberi méltó-

ság és jogok felcsapó kultuszában (amihez az USA-ban faji, nemi és más egyenlőtlenségek leküzdésének felhajtóereje történetileg nagyban hozzájárult). Ugyanakkor nem feledhetjük, hogy ennek a történeti szembesülésnek a keretét a második világháború kimenetele, az ezt követően kialakult és hosszabb távon stabilizálódott világrend adta meg. Különösen fontos erre tekintettel lennünk ma, amikor a Szovjetunió felbomlása és az Egyesült Államok átmeneti szupremáciája után egy olyan elveket ropogtató, viszonyokat feszegető időszakba léptünk, amelynek talán leginkább megfelelő megjelölése: a világháború végének vége.

Az eddigiekben tíz pontot vettünk számba, melyek a *Kollektív emlékezet és holokausztműlt* olvasóit megragadhatják, és további megfontolásokra ösztönözhetik. Mások nyilván más

válaszokat és kérdéseket olvashatnak ki a tömör, ám mondanivalóját tekintve különösen gazdag kötetből. Műfaja esszéisztikus, ám a tényanyag gazdag szakirodalmi és személyesen gyűjtött tárházából merít érveket és bizonyítékokat. Ha a tárgyat és ismeretanyagát tekintve kifejezetten interdiszciplináris művet – a kisajátítás minden szándéka nélkül – a szociálpszichológia nézőpontjából vesszük szemügyre, akkor a szaktudomány jelen fejlődésének markáns ismérveit megtaláljuk benne. Társadalmi léptékben, nagy csoportok viszonyában gondolkodik, az érzelmi viszonyulások és ezek dinamikája képezik kitüntetett tárgyát, morális felismerések alapját és konzekvenciáit vizsgálja, mindezt történeti kontextusban. A hazai szakirodalom – ilyen értelemben is – iránymutató gyarapodása.

Hunyady György
ELTE

Evolúciós pszichológia mesterfokon
Szerkesztette: Gyuris Petra, Meskó Norbert

Pécs, Pro Pannonia Kiadó, 2016, 480 oldal

Az *Evolúciós pszichológia mesterfok*című könyv a pécsi Pszichológiai Intézetben oktatott Evolúciós pszichológia mesterfokon című tárgy 2016-ban megjelent tankönyve. Az első evolúciós pszichológia tankönyv megírására 2003-ban került sor, melynek szerzője az evolúciós pszichológia tudományának egyik hazai úttörőjeként ismert Bereczkei Tamás volt. A jelen tankönyv egyúttal szakmai tisztelgés is Bereczkei Tamás előtt, aki idén töltötte be 60. életévét. A szerzők elérkezettnek érezték az időt egy modern evolúciós pszichológia tankönyv megírását, amely ismerteti a főbb evolúciós pszichológiához kapcsolódó szakterületeket és legfrissebb kutatási eredményeiket.

A tankönyv hat nagyobb, tematikus részből áll, melyet alfejezetekre osztottak a szerzők. Az első rész (Elméleti alapok) áttekintést ad a különböző nézőpontokról az evolúciós pszichológián belül, a különböző kutatási módszerekről, illetve megoldandó, kritikus

kérdésekre hívja fel a témában kutató szakemberek figyelmét. A második átfogóbb rész az evolúciós kognitív pszichológiát tárgyalja, az agy kialakulásától kezdve a különböző nemi különbségekig a kognitív folyamatokat illetően, például a téri tájékozódás képességét, melyben az evolúciós fejlődés jelentős szerepet játszhatott. A harmadik rész a személyiség-lélektan és evolúció kapcsolatát tárgyalja. Az ötfaktoros személyiségmodell (Big Five) e fejezetben belül új értelmezést nyer: nagy hangsúlyt kap a kérdés; az evolúció és az emberiség története hogyan befolyásolhatta a személyiségi vonások kialakulását, miért pont ezek a főbb vonásaink, illetve bizonyos vonások miért vagy mennyire lehetnek adaptívak az emberek számára, továbbá a pszichológia örökérvényű kérdését; milyen mértékben befolyásolják a vonások kialakulását genetikai, és mennyiben környezeti tényezők. A negyedik rész, az evolúciós fejlődépszichológia olyan fontos terü-

leteket mutat be evolúciós szempontból, mint a kötődés alakulása és funkciói, a családi kapcsolatok alakulása, illetve a nevelés és tanítás sajátosságai.

Az ötödik nagy témakör; az evolúciós szociálpszichológia néhány érdekfeszítő, újszerű kérdéskört elemez. Érdekes ellentét, hogy míg a legtöbb szociálpszichológiai vizsgálati módszer a viselkedést közvetlenül kiváltó folyamatokra koncentrál, addig az evolúciós pszichológia a kérdést a funkció felől közelíti meg, ultimatív magyarázatokat keresvén arra, hogy az adott viselkedés éppen miért maradt fent, és milyen célt szolgál. Az aktuálisan tárgyalt fejezet szerzői kiemelik, hogy a két terület egymást kiegészíti: az ultimatív okok elemzése tágabb keretet ad a szociálpszichológiai jelenségek magyarázatához, ugyanakkor az ultimatív magyarázatok kialakításához elengedhetetlen a társas jelenségek tanulmányozása szociálpszichológiai kontextusban. A fejezet egyik leg többet idézett szerzője Robin Dunbar, aki egyedülálló munkásságával az evolúciós pszichológia egyik úttörőjévé vált. Az ő elmélete szerint (szociális intelligencia hipotézis) az emberi agy azért ilyen fejlett a többi élőlény agyához képest, mert a szociális készségek komplex folyamatokat igényelnek, ilyen például társaink állandó monitorozása, és cselekedeteik kiszámítása kooperálást igénylő feladatok során.

Az ötödik rész az együttműködés és társas bizalom témáin túl további érdekes, korábban kevesebbet elemzett témakörbe is bevezeti az olvasót: ilyen Tiszlár Roland fejezete a humor szerepéről, és Szabó Edit írása a narratívák kialakulásáról. Dunbar (1996) szerint a nyelv és a humor közös evolúciós háttérrel rendelkeznek, és mindkettő szorosan összefügg az elmeolvasás készségével, jelentős szerepet játszik tehát a kommunikációban és a társas kapcsolatok fenntartásában. Érdekes módon a humor és az elmeolvasási készségek közötti kapcsolatról ellentmondások a kutatási eredmények, némelyek összefüggésről számolnak be, míg más tanulmányok nem találnak kapcsolatot a két készség között. Annyi bizonyos, hogy a humor az egyik olyan meglehetősen komplex képessége az embernek, amely olyan összetett folyamatokat igényel, mint például az elvárá-

sok és asszociációk monitorozása és képtelenségek felismerése, továbbá a nevetés fenntartása nagyobb mértékű koordinációt feltételez. A humorhoz intelligenciára és kreativitásra van szükség, egyes kutatók elméletei szerint (Miller, 2000, 2006) a humor jó fitneszindikátor, és jelentős szerepet játszik a párvalasztásban. Ugyanakkor Norman Li és munkatársai (2009) szerint a humor szerepe nem korlátozódik a párvalasztásra, hiszen a társas kapcsolatok kialakításához és fenntartásához mind szükséges, amely a szociális érintkezés összes aspektusát érinti. A humor tehát az ember egyik olyan készsége, amelyről feltételezhető, hogy az evolúció során azért fejlődött ki, hogy segítse a társas együttlétet és a csoportkohéziót. A második izgalmas, evolúciós szemszögből tárgyalt témakör a narratívák szerepe. A narratívákat illetően két főbb elmélet vetekszik egymással: a nem adaptációs elméletek, illetve az adaptációs elméletek (pl. Pléh, 2012). Utóbbi szerint a narratívák az emberi elme produktumai, a kultúra pedig a történetmondás termékeként jöhetett létre. A fejezet az irodalom és történetmesélés evolúciós hátterén túl kitér egyéb művészetekre is, melyeket sokan csupán evolúciós melléktermékeként, élvezetforrásként értelmeznek. Ezzel ellentétben feltételezhető, hogy a művészet létrehozása és megértése szintén komplex, humánspecifikus folyamatokat igényel, továbbá rendszert visz a mindennapi életbe, és segíti a problémák feldolgozását is. Az irodalom szintén fontos eszköze annak, hogy az emberi természet mélystruktúrájába betekintést nyerjünk, és hogy más emberek élményvilágához mentálisan közelítsünk. Mindemellett Dunbar (1996) hangsúlyozza a narratívák és pletykák fontosságát a megismerési folyamatokban, hisz az embernek nehéz lenne mindent tapasztalati úton megismerni. Ezek az elméletek mind azt támasztják alá, hogy mind a humornak, mind a narratívának és egyéb művészeteknek fontos, feltehetően az evolúció során kialakult szerepük van a társas kapcsolatok kialakításában és fenntartásában, a csoportok szerveződésében.

A tankönyv utolsó nagy fejezete az evolúciós pszichológiát más tudományokkal összefüggésben tárgyalja. A mentális betegségek evolúciós eredetén túl az olvasó betekintést nyerhet

egy izgalmas és újszerű (az 1990-es években kialakult), lényeges tudományos előzmények nélküli megközelítésbe, a kognitív vallástudományba. A kognitív vallástudomány alapvetően az emberi tudat és gondolkodás sajátosságai alapján próbál magyarázatot találni a vallásosságra. Ismertetésre kerül a tudomány egyik meghatározó alakjának, Pascal Boyernek (1994, 2001) munkássága, az intuitív ontológiákról és ontológiai kategóriákról.

Az új tankönyv rendkívül alapos áttekintést nyújt az evolúciós pszichológia főbb modelljeiről, így hasznos lehet hallgatók, laikus olvasók, valamint a témában jártas hallgatók számára is, akik frissítenék tudásukat az evolúciós pszichológia főbb kutatási területein belül.

Fischer Paula
PhD-diák, CEU

IRODALOM

- Bereczkei T. (2003). *Evolúciós pszichológia*. Budapest: Osiris kiadó.
- Boyer, P. (1994). *The naturalness of religious ideas: A cognitive theory of religion*. Berkeley: University of California Press.
- Boyer, P. (2001). *Religion explained: The evolutionary origins of religious thought*. New York: Basic books.
- Dunbar, R. (1996). *Gossip, grooming and the evolution of language*. London: Faber and Faber Limited.
- Li, N. P., Griskevicius, V., Durante, K. M., Jonason, P. K., Pasisz, D. J., & Aumer, K. (2009). An evolutionary perspective on humor: Sexual selection or interest indication? *Personality and Social Psychology Bulletin*.
- Miller, G. F. (2000/2006). *A párválasztó agy*. Budapest: Typotex Kiadó.
- Pléh Cs. (2012). Narratív szemlélet a pszichológiában: az elbeszélés mint átfogó meta-teória. *Iskolakultúra*, (22)3, 3–24.

Pléh Csaba (szerk.) Információs eszközök és tanulás a kognitív pszichológiai kutatásokban

Pszichológiai Szemle Könyvtár, 20. kötete, Akadémiai Kiadó, 2016

A Magyar Pszichológiai Szemle 71. kötetének első száma az IKT-eszközök hatásának pszichológiai szempontú vizsgálatát állítja fókuszba. A tematikus szám tíz tanulmányt foglal magában, amelynek szerzői javarészt az Eszterházy Károly Főiskola pszichológiai műhelyéhez vagy annak kapcsolati hálójához köthetők, egy kutatói közösség munkáját ismerhetjük meg. Szám szerint tizenegy Eszterházy Károly Főiskolához, két Pázmány Péter Katolikus Egyetemhez, valamint egy Budapesti Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetemhez, Károli Gáspár Református Egyetemhez, Közép-Európai Egyetemhez és Washington Universityhez tartozó szerző munkásságát dicséri a kötet.

A szerzők jellemzően több tanulmányban is társszerzők.

A kötet kiemelten fontos szerepet tölt be a téma magyar szakirodalmában, hiszen rengeteg áltudományos vagy alkalmi információ jelenik meg az IKT-eszközökkel kapcsolatban különböző médiumokban, illetve a széles érhettség nyomán tipikusan olyan terület, ahol mindenkinek határozott, de szubjektív véleménye van az egyéni benyomásai alapján. Pozitívan értékelendő az az összefogott tudományos törekvés, hogy bizonyítékokon alapuló megállapításokkal igyekezzenek a szerzők tisztázni, hogy az IKT-eszközök milyen pszichológiai működési folyamatokat hogyan befolyásolnak.

Azt hihetnénk, hogy a téma központi érdeklődése miatt gazdag a hazai szakirodalom ezen témában – függetlenül a konkrét tudományterülettől –, de a gyakorlat sokkal több információt igényelne, hogy ne téveszmék vegyék körül az IKT-eszközökhöz tartozó kultúrát. Ezt igazolja, hogy a szerzők kénytelenek friss irodalom hiányában sokszor több mint 15 éves hazai kutatásokra is hivatkozni, építkezni belőlük, pedig köztudott, hogy az egyik legdinamikusabban változó területről beszélünk. Például 15 évvel ezelőtt még nem volt jellemző a közösségi hálózatok használata, ezért egy akkori internethasználatra vonatkozó kutatás eredményei gyenge kapcsolatot feltételeznek a mostani szokásokra vonatkozóan.

A tanulmányokat a kötetben található alcímek segítenek csoportosítani, strukturálni. Az alcímek talán nem a legkifejezőbbek, de az első, keretet adó tanulmányból (*Az új technológia és a tanulás világa a pszichológus szemével*) megtudhatjuk, hogy milyen tartalommal bírnak ezek a részegységek, hogyan kapcsolódnak egymáshoz, illetve a kiinduló témához.

Szép levezetés, ahogy az írás, könyvnyomtatás és a hálózati kultúrán keresztül követhetjük az emlékezet külsővé válásának folyamatát, amely egyben meghatározza a kognitív erőforrásaink használatát is. Az ezt követő rész kifejezetten borúlátóan ír a digitális nemzedékről, annak kevésbé eredményesnek tűnő információfeldolgozásáról, passzivitásáról, kontroll nélküliségéről, intelligenciájának változásáról. Érdeemes lehet bevonni ebbe a gondolatkörbe, hogy az írás feltalálásával a gondolkodás halálát és visszafejlődést vizionáltak az ókori görög filozófusok, aminek egy modern kori változata ismétlődhet az IKT-eszközök tekintetében. Bizonyos önálló vagy idézett megfogalmazások azt a képet sugallják, hogy az eszközök jelentik a problémák forrását, mintha a kést okolnánk, hogy sérülések okozására is alkalmas. És megfélemlenénk a társadalmi felelősség vállalásáról, amelynek azt kellene biztosítania, hogy megfelelően egészséges és pozitív IKT-eszközhasználati kultúra alakulhasson ki. A tanulmány tudományos tárgyilagossággal jellemzi az új technológiák hatásait a tanulási, emlékezeti, figyelmi, motivációs és kommunikációs pszichológiai mechanizmusaira.

Fókuszpontot képeznek az adott részeknél a nevelési szempontok: megismerhetjük a tanulás jelenlegi tereit, azok jellemzőit, mikor lehetnek ezek hatékonyak, és milyen ígéreteket hordoz magával az e-learning. Olvashatunk arról, hogyan alakították át a keresőrendszerek az információhoz való hozzáférésünket, felhívja ezeknek a veszélyeire is a figyelmet a tanulmány, például érdekes kutatási eredmény, hogy imitált Google-keresésnél a kísérleti személyek, ha elmenthették a keresés eredményét, akkor kevésbé emlékeztek a megtalált tartalmakra (Sparrow, Liu és Wegner, 2011). Megérthetjük, hogy milyen összetett motivációs rendszer működik az IKT-eszközök mögött, ami kontrollmechanizmusok nélkül veszélyét jelentheti a túlzott fogyasztásnak.

Az új IKT hatásainak átfogó elemzése című alrész az IKT-eszközök használatának mennyiségi és minőségi jellemzőit mutatja be 10–18 éveseknél, illetve főiskolás hallgatóknál.

Iskolásokat vizsgálva az egrí kutatócsoport három korosztály (10, 14 és 18 évesek) IKT-eszközökhöz való hozzáférését, használati szokásait, ismereteit és attitűdjeit vizsgálta. Egyfelől öröndetes eredmény, hogy szinte mindegyiküknek lehetősége van internettel rendelkező IKT-eszközökhöz hozzáférnie, ugyanakkor megdöbbentő, hogy egyesek 4-5 évesen kezdik el használni rendszeresen ezeket az eszközöket, illetve a számítógéppel töltött idő mennyisége is magas gyakoriságot mutat. A kutatás korosztályonként azonosít az eszközhasználat mennyisége szerint elkülöníthető csoportokat, amelyek mind az eszközhasználat módjában, mind az eszközök iránti attitűdökben szignifikáns eltérést mutattak. Ez alapján megállapíthatjuk, hogy nem egységesek a diákok eszközhasználati jellemzői, differenciált hozzáállás szükséges. A multitaskingot leginkább a 18 éves korosztályra tartják jellemzőnek, ugyanakkor az egyik tipikus multitasking jelenséget a tévézés és okostelefon párhuzamos használatát nem vizsgálták a kutatók. A tanulmányt dicséri, hogy a szerzők bemutatják a kérdőívet, amely más kutatások inputja is lehet. A területen kifejezetten jellemző a sok azonosos célú vizsgálat (pl. szakdolgozatok), így a kérdőív megosztása sokat segíthet a felesleges redundáns munka elkerülésében.

Az IKT-használat jellegzetességeinek vizsgálata főiskolások körében tanulmány elméleti bevezetése redundáns tartalmakat mutat az első tanulmánnyal, amelyeket érdemes lett volna elkerülni. A felhasznált kérdőív alapos fejlesztés eredménye, amelynek kimeneti célját a kutatók vizsgálati tér meghatározásában fogalmazták meg, amelynek dimenziói az IKT-használat altereit képezik le. Az alkalmazott faktoranalízisek az attitűdöket 3, az eszközök megismerési idejét 4, az IKT-használat jellegét 6, az IKT-eszköz használatával való pihenést 3 faktorra bontották. Az eredmények egyik kiemelendő pontja, hogy a főiskolásoknál már megjelenik egy olyan réteg, amelynek igénye van a professzionális, extenzív használatra, az eszközök feletti kontroll gyakorlására.

Az új technológiák hatása a kognitív pszichológia módszertanára elnevezésű alrészben mindösszesen egy tanulmányt találunk (*A rövid távú emlékezet és a munkamemória online mérése: Corsi, számtérjedelem és N-vissza*), amely nem véletlenül áll önmagában, kevésbé illeszkedik a többi írásműhöz, nem interdiszciplináris, tisztán a pszichológiai kutatásokhoz tartozik, az emlékezet terjedelmét kutatja. A tanulmány arra mutat példát, hogy a pszichológiai vizsgálatok megvalósításában az IKT-eszközök olyan lehetőséget biztosítanak, amelyek annak előtte csak nehezen, indokolatlan erőforrás-befektetéssel vagy egyáltalán nem voltak kivitelezhetők. A tanulmány érzékletesen bemutatja a munkamemóriának különböző értelmezéseit, elmagyarázza ezek jelentéstartalmát, majd szintetizálja azokat. Ismerteti a munkamemóriának a mérési lehetőségeit, majd részletesen jellemzi azt az öt emlékezeti terjedelem (a rövid távú emlékezet és a munkamemória) mérésére alkalmas típust, amelyeket jelen vizsgálatban alkalmaztak a kutatók. Ugyan a tesztek 1000 fős mintán felvették, de annak eredményeinek értelmezésére nem vállalkoztak, még a megbízhatóságukról sem sokat tudunk meg. A feladatok mindenesetre érdemben hozzájárulhatnak a magyar nyelven elérhető, online kísérleti pszichológiai eszközök elérhetőségéhez.

Az IKT hatása elemi és átfogó kognitív folyamatokra rész tartalmaz egy összegző szakirodalmi feldolgozást (*A modern technológia hatása a kognitív képességekre: áttekintés*), amely három

részterület vizsgál (számítógépes játékok; munkamemória; intelligenciahányados és az IKT-eszközök kapcsolata).

Kovács Kristóf és Faragó Boglárka elméleti összefoglalója a modern technológia kognitív képességekre gyakorolt rövid és hosszú távú hatását vizsgálja három területen. Ezek közül az első a számítógépes játékok hatásával foglalkozik, amely mindenkit foglalkoztat és heves viták központi témája. Egyes kutatások alapján a játékosok jobb figyelmi képességekkel rendelkeznek, jobban emelnek ki észlelési mintákat a vizuális zajból, mint a nem-játékosok. Lehetséges azonban, hogy nem a játék fejleszti az előbbi funkciókat, hanem az eleve jobb ilyen paraméterekkel rendelkezők lesznek sikeresebbek a játékokban, emiatt pedig többet is játszanak továbbfejlesztve ezen képességeiket. A munkamemória és az IKT-eszközök kapcsolata harmadszorra kerül elő a kötetben, érdemes lett volna ezeket más struktúrában szerepeltetni az ismétlődések elkerülése végett. A témában említett negatív elképzelések mellett pozitív kapcsolatot is igazoltak kutatások: azok a személyek, akik számítógépet, chatet, internetet és videojátékokat is gyakrabban használtak, és egyben jellemzőbb rájuk a feladatmegosztás, azok a munkamemória-feladatban is jobban teljesítettek. A harmadik terület a Flynn-hatással foglalkozik, az IQ folyamatos növekedésének kapcsolatait keresi a technológiával.

A két további tanulmány empirikus kutatásokat mutat be, amelyek közül az egyik a papírról és monitorról való olvasást hasonlítja össze különböző betűtípusokkal (*A papírról és képernyőről való olvasás és a talpas, illetve talpatlan betűtípusok hatása az elsajátításra*), a másik pedig a multitasking jelenségét vizsgálja számítógépes környezetben (*A multitasking jelenség hatása a feladatvégzésre és az időbeosztásra – Módszertani előtanulmány*). Kvaszingerné Partner Csilla és munkatársai azt vizsgálták, hogy eltérően dolgozunk-e fel információt papírról, illetve képernyőről, milyen paraméterek befolyásolják ezt. A főiskolásokra nézve a kutatók az eredményeik alapján elvetették azt a hipotézist, miszerint a talpas betűtípusokat nyomtatott formában, a talpatlan betűtípusokat pedig számítógépen könnyebb olvasni,

illetve azt a feltételezést is, hogy a papíron, illetve monitoron történő olvasás sebessége alapvetően jelentősen eltérne, vagy különböző megértési szintet eredményez.

A *multitasking* többszerzős tanulmány abból indul ki, hogy a számítógépen dolgozók többségére igaz, hogy feladatvégzés közben könnyen elcsábulnak és megtekintenek a munkavégzéshez nem tartozó jellemzően szórakoztató tartalmakat. A csábításnak könnyű igen mondani, hiszen mindösszesen „egy-két kattintásnyira” van – kérdés a pihenések pozitív vagy negatív hatással vannak a munkavégzésre? A laboratóriumi körülmények között főiskolásokkal végzett elő kísérlet azt igazolta, hogy a több pihenés rosszabb teljesítménnyel járt együtt. Viszont ha a vizsgálati személy képes korlátozni a pihenések hosszát, ha hosszú távra nem köti le a figyelmét, akkor ezek a rövid pihenők pozitívan befolyásolják az eredményességet. A módszertani bizonytalanságokat, a laboratóriumi körülmények sterilizálását kiküszöbölendő érdemes volna a későbbiekben célprogramokkal figyelni a diákok számítógép-használati aktivitását.

Az utolsó részegység *Az IKT-eszközök a tanulás közvetlen közegében* címet viseli. *Számítógépes, adaptív IQ-mérés: egy gyakorlati példa* című írás talán jobban illeszkedik az IKT-eszközök hatása a pszichológiai módszertanokra részhez, mivel olyan hatékony tesztelési formát mutat be, amely csak számítógépen kivitelezhető. Kovács Kristóf és Temesvári Eszter *Számítógépes, adaptív IQ-mérés: egy gyakorlati példa*

A leíró tanulmány az intelligenciamérés és a hozzá tartozó intelligenciamodellek bemutatásával indít, amelynek bizonyos részei alaptankönyvekben is elérhetők, így akár elhagyhatók is lehetnek volna. Az IQ fogalmi vitáját azzal zárják a szerzők, hogy „az intelligencia az, amit a tesztek mérnek”. A következő részből megtudjuk, hogy milyen korlátokkal bír a klasszikus tesztelmélet, és ehhez képest milyen karakterisztikával rendelkezik a modern vagy valószínűségi, amely az adaptív tesztelés megvalósításának elmei részét képezi. Megtudhatjuk, hogy a számítógép alapú adaptív tesztelés során a válaszok függvényében határozza meg a kérdéseket a gép a pontosabb és gyorsabb

képességmeghatározás érdekében, és megkíméli a megoldókat a fölösleges frusztrációtól, mert nem kell túl nehéz vagy túl könnyű feladatokat megoldaniuk.

A következő tanulmány közvetve kapcsolódik a tanuláshoz, mivel az IKT-eszközök használatának kognitív funkciókra (pl. reakcióidő, rövid távú memória, téri memória stb.) mért hatását vizsgálja (*Az IKT hatása a kognitív működésekre iskoláskorban*). Az utolsó tanulmány teljes mértékben megfelel az alcímnek és fontos üzenettel rendelkezik az iskoláskorúak tanulási eredményességének és IKT-eszközhasználati szokásainak kapcsolatáról (*Az önszabályozó tanulás fejlettségének összefüggései a tanulási eredményességgel és az IKT-használat gyakoriságával*).

Dávid Mária és munkatársai iskolásokra nézve azokból a heves vitákból indulnak ki, hogy a technológiai eszközök használata inkább pozitív vagy negatív hatással bír a felhasználók számára. A szerzők arra keresték a választ, hogy a 10–18 évesek gyakori IKT-használata jelent-e bizonyos készségek javulását (például vizuális észlelési képességek), míg más készségek romlását (pl. verbális és motorikus), kapcsolatba hozható-e tanulmányi eredményességgel, illetve a fizikai egészségállapotával. Meglepő eredmények születtek: a keveset számítógépező tanulók mind az átlagos csoportnál, mind a sokat számítógépezőknél hosszabb reakcióidőt mutattak a különböző feladatokban, gyengébbek a téri memória feladatokban és a logikai alakpróbában is gyengébb teljesítményt mutattak. A verbális próbák eredményei csak néhány részterületen jeleznek szignifikánsan jobb teljesítményeket a ritkán számítógépező csoport javára. A matematika, szövegértés kompetenciaméréseknél és a tanulmányi eredményekben nem voltak szignifikáns különbségek a különböző korcsoportok között. Ugyanígy a Hungarofit eredmények sem jelezték a motorikus képességek különbségeit.

A csoport az *az önszabályozó tanulás fejlettségét* is vizsgálta. 1257 fős mintán vizsgálták az önszabályozó tanulás fejlődését, saját fejlesztésű kérdőívvel, amit publikáltak is a kötetben. A korcsoportok között szignifikáns különbségek adódtak az önszabályozó tanulás fejlettsége szempontjából. Az életkor előrehaladtával az eredmények javultak, de a kérdőív fakto-

raiban szinte minden korosztályban alacsony átlagértékek jellemzőek. Ugyanakkor az eredmények általánosíthatóságát csökkenti, hogy az önszabályozó tanulás fejlettségi szintje csak mérsékelten korrelál a tanulmányi és a kompetenciamérés eredményeivel. Az IKT-eszközök átlagnál gyakoribb használata pedig alacsonyabb önszabályozó tanulási szinttel jár együtt. Az eredmények felhívják a figyelmet az oktatás területén dolgozók számára, hogy az önszabályozó tanulásra és megfelelő intenzitású és minőségű IKT-használatra való nevelés kiemelt feladat.

A tanulmányok jól megírtak, olvasmányosak, a célok világosak, és egy téma köré csoportosulnak. Az elméleti háttér feldolgozásában jellemzően alaposan bemutatják a hazai szakirodalmat, nemzetközi tekintetben nem tapasztalható ez a szisztematikus feltárás, a fontosabb, érdekesebb tanulmányok kiemelése a tipikus. A kutatások (több esetben ismétlődő) mintáját a könnyen elérhető Eger és Eger környéki köznevelési intézmények tanulói, és az Eszterházy Károly Főiskola hallgatói jelentik. A vizsgálatok tehát jellemzően a 9–25 éves korosztályra vonatkoznak. A kutatók tisztában vannak a mintaválasztás adta általánosíthatósági korlátokkal, felhívják a figyelmet annak nem reprezentatív voltára. A vizsgálatok eredményei, színvonala, a további felmerült kutatási kérdések mind azt az üzenetet és bátorítást fogalmazzák meg a kutatóknak, hogy a későbbiekben terjesszék ki a mintavételezést és készítsenek országos léptékű, reprezentatív kutatásokat is. Magas szintű módszertani felkészültségüket bizonyítják a kutatók mérőeszközök készítésével, adaptálásával, jól átgondolt

kutatási elrendezések, összetett faktoranalízis, modern tesztelméleti módszerek alkalmazásával. Az eredményeket logikus, érthető formában adják közre, amit minden egyes esetben jól értelmezhető diszkusszió követ.

A kötetet jó szívvel ajánlom az adódó pszichológia területén túl elsősorban a neveléstudomány, oktatás területén lévőknek, szociológusoknak, antropológusoknak és a korábban már említett széles körű érintettség okán mindenkinek, aki szeretné jobban megérteni a minket körülvevő digitális kultúrát és annak kutatásokkal igazolt hatását a benne levőkre.

A modern technológia hatása a kognitív képességekre: áttekintés

Minden lényeges technológiai innováció befolyásolta az emberiséget története során, ezek közül talán az IKT-eszközök kiemelkednek, mivel az életünknek kevés olyan területe van, amivel ne lennének kapcsolatban. Az eszközök önmagukban nem rendelkeznek pozitív vagy negatív hatással, hanem ez a használók céljain és felelősségén múlik. Veszélyforrásként tekinthetünk rájuk, mivel kontrolláló mechanizmusok nélkül könnyű a túlzott, egészségtelen használat csapdájába esni. Az IKT-kultúra olyan gyorsan alakult ki, amelyhez az emberiség nehezen tud alkalmazkodni és felnőni a megfelelő használatához. Ezért különösen fontosak a segítő mechanizmusok, a nevelés és fejlődés, amelyhez ezen kötet tanulmányai megfelelő inputot szolgáltatnak és segítenek megérteni ember és gép viszonyát.

Hülber László
EKE